

הרב הרצוג, ש"י עגנון והתפילה לשלום המדינה

יוסף עופר

תקציר

התפילה לשלום המדינה, הנאמרת בבתי כנסת בארץ ובעולם, הותקנה בשלהי שנת תש"ח (1948) בידי הרבנים הראשיים יצחק אייזיק הרצוג ובן ציון מאיר חי עוזיאל ובהשתתפות הסופר שמואל יוסף עגנון. שנים רבות ניטש ויכוח בשאלה מה היה חלקו של עגנון ביצירת התפילה, אולם רק מקצת המסמכים הקושרים לעניין עמדו לנגד עיני המתדיינים. במאמר זה אני טוען כי דף מודפס במכונת כתיבה שלא נדון עד כה במחקר הוא הטיטה ששלח הרב הרצוג לעגנון כמצע לחיבור התפילה, והוא מאפשר לקבוע במדויק מה הייתה תרומתו של עגנון לנוסח התפילה. העמדה המובעת במאמר מנוגדת לזו שהביע יואל רפל בספרו על התפילה לשלום המדינה.¹

מילות מפתח: הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל, הרב יצחק אייזיק הרצוג, שמואל יוסף עגנון, תפילה

א

תפילות רבות 'לשלום המלכות' חוברו כל הדורות, ויסודן עוד בדברי ירמיהו הנביא 'וְדָרְשׁוּ אֶת שְׁלוֹם הָעִיר [...] וְהִתְפַּלְלוּ בְּעֵדָה' (ירמיהו כט ז) ובדברי רבי חנינא סגן הכוהנים 'הווי מתפלל בשלומה של מלכות' (אבות פג, מב). תפילות לשלום המלכות נמצאו בגניזת קאהיר ותועדו בספרי הלכה ובסידורי תפילה באשכנז, בפרובנס, בספרד ועוד, ובהיותן נושא רגיש מבחינה פוליטית היה נוסחן המדויק נתון לא פעם לוויכוח.²

לשם המחשה אביא כאן דוגמות אחדות.³ בסידור ספרדי משנת 1300 בערך בא נוסח תפילה לשלום המלך (כתב יד פארמה 643, דף א37): 'מי שברך אברהם יצחק ויעקב ומשה

* תודתי לבנימין ושולמית אליצור מירושלים, לאבי שמידמן, לעמיחי רדזינר ולדודי בן נעים מאוניברסיטת בר-אילן על הערותיהם ועל עזרתם.

1 יואל רפל, **התפילה לשלום המדינה: תולדותיה תכניה ופירושה**, כנרת זמורה ביתן, מודיעין תשע"ח.

2 שם, עמ' 16-102.

3 על פי אהרן ארנד, **פרקי מחקר ליום העצמאות**, לשכת רב הקמפוס של אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשנ"ח, עמ' 176-200.

ואהרן ודוד ושלמה, הוא יברך אדונינו המלך דון [פרננדו] שהוא רחמן על ישראל. מלך המלכים יאמצהו. מלך המלכים יברכהו. מלך המלכים יעזרהו. מלך המלכים יתן בלבו ובלב כל יועציו רחמנות לעשות טובה לישראל ונאמר אמן'.

כמאתיים שנים מאוחר יותר התגבשה תפילה הפותחת בלשון 'הנותן תשועה למלכים' (על פי תהלים קמד י). אהרן ארנד מצא כי המלך הראשון שחברה לכבודו תפילה כזאת הוא דווקא מי שהיה אחראי לגירוש יהודי ספרד בשנת 1492, פרננדו מארגון (Fernando de Aragón el Católico; 1452-1516): 'הנותן תשועה למלכים ומלכותו מלכות כל העולמים [...] הוא יאמץ ויברך וינשא וירומם למעלה למעלה אדונינו המלך דון פירנדו. [...] מלך מלכי המלכים יפדה נפשו ממות ובמלחמה מידי חרב [...] ויטה לבו לעשות טוב לישראל ולדבר אלהם טובות בכל מקום שהם, וכן יהי רצון ונאמר אמן'.

רבי שמואל הלוי קעלין (בוסקוביצה, צ'כיה, 1724-1806) הצביע על בעיה העולה מכך שיהודי כל ארץ מתפללים לשלום המלך שלהם. בחיבורו **מחצית השקל** הוא כתב:

מנהגן של ישראל כל קהל בכל שבת מתפללים בשלומה של מלכות. ויש בנוסח תפלה ההיא 'ויפיל שונאיו תחתיו'. [...] ואם יתגרה מלך אחד עם מלך אחר ויתפללו היהודים שבמלכות זה שיפיל שונאו דהיינו מלך המתגרה בו יפול תחתיו; והא תחת המלך המתגרה בו יש גם כן יהודים וגם הם מתפללים על מלכות שלהם 'ויפיל שונאיו תחתיו'. אם כן על כורחך תפלת אחד מהם הוא תפלת שוא. אלא על כורחך כל קהל מתפלל שיפיל שונאיו שיש לו במדינתו תחתיו.⁴

במאה ה־16 התגבשה התפילה 'הנותן תשועה למלכים' בנוסח קבוע (בהתאמות המתבקשות), והיא נאמרת בקהילות ישראל בגולה עד ימינו. לא ייפלא אפוא שעם הקמת מדינת ישראל, ואף קודם לכן – לאחר החלטת האו"ם על הקמתה, הועלו יוזמות שונות לחיבור תפילה לשלום מדינת ישראל. היו שניסחו תפילה לשלום המדינה אשר נפתחה במילים 'הנותן תשועה למלכים',⁵ אולם רבים הסתייגו מן השימוש במטבע התפילה הזו וביקשו להבדיל בין תפילה לשלום מלכות נכרייה, הנאמרת לעתים בהכרח ובכפייה, ובין תפילה לשלום מדינת ישראל, שנתפסה כמבטאת התגשמות של ערכים לאומיים, תאולוגיים ודתיים ותקווה לגאולה עתידית.

ב

'התפילה לשלום המדינה' המקובלת כיום חברה בשלהי שנת תש"ח ונאמרת מאז מדי שבת וחג בבתי כנסת רבים בארץ ובעולם. התפילה פורסמה בעיתונים הַצִּפְּהָ וְהַאָרֶץ, ובפרסומים אלה צוין: 'הרבנים הראשיים לארץ ישראל הגרי"א הלוי הרצוג והגר"צ עוזיאל, [...] יסדו

4 מחצית השקל על אורח חיים סימן רפ"ד ס"ק ז, כהסבר והרחבה לדברי בעל מגן אברהם שם.
5 ארנד, פרקי מחקר ליום העצמאות, עמ' 186, הערה 27; רפל, התפילה לשלום המדינה, עמ' 59-71.

הרב הרצוג, ש"י עגנון והתפילה לשלום המדינה

ותיקנו את התפלה, וכן: 'על פי הזמנת הרב [...] הרצוג השתתף הסופר ש"י עגנון אף הוא בניסוח התפילה'.⁶

במשך שנים רבות התנהל פולמוס נוקב בשאלה מה היה חלקם של שלושת האישים האלה בחיבור התפילה. תחילתו של הפולמוס במאמר שפרסם דוד תמר בשנת 1984, ובו חשף תצלום של התפילה בכתב ידו של ש"י עגנון וטען כי הוא הוא מחבר התפילה.⁷ רבים התנגדו לדעתו וציינו כי עגנון לא ייחס לעצמו מעולם את חיבור התפילה. הבולט שבמתנגדים הוא יואל רפל, שייחד שנים רבות לבירור תולדותיה של התפילה, תכניה ופירושה וסיכם את מחקרו בספר **התפילה לשלום המדינה** (2018). הספר מפורט מאוד, ומובאים בו דיונים מקיפים ומעמיקים, לצד נתונים היסטוריים מפורטים על התקבלות התפילה ועל גלגולי נוסחיה.

הפרק המסקרן ביותר הוא הפרק הרביעי בספר, הסוקר את הוויכוח בשאלה מי חיבר את התפילה לשלום המדינה. בבסיס דבריו של רפל עומד מסמך, ובו התפילה לשלום המדינה בכתב ידו של הרב הרצוג, ובנוסח כמעט זהה לזה שבכתב ידו של עגנון.⁸ לדברי רפל, במסמך הזה כתובה התפילה שחיבר הרב הרצוג ואותו שלח לש"י עגנון. עגנון העתיק את המסמך הזה בכתב ידו, והכניס בו רק שינויים קלי ערך.

רפל סקר בהרחבה – לשם ביסוס עמדתו – מסכת של עדויות ומסמכים שונים, ולדעתו כולם מביאים לאותה מסקנה: הרב הרצוג הוא מחבר התפילה, וחלקו של ש"י עגנון בה שולי למדי.

במאמר זה אני בא לבחון מחדש את המסמכים הקשורים בפרשה. רובם הובאו בספרו של רפל, אולם מקצתם התגלו רק בשנים האחרונות, ולא היו גלויים לפני אלה שנטלו חלק בפולמוס, ומסמך מרכזי אחד לא נדון כלל עד כתיבת שורות אלו למיטב ידיעתי. בבחינה מדוקדקת של המסמכים אפשר לדעתי להגיע לתשובה ברורה וחד־משמעית בסוגיה, ותשובה זו מתיישבת היטב גם עם רוב העדויות שליקט והביא רפל.

ג

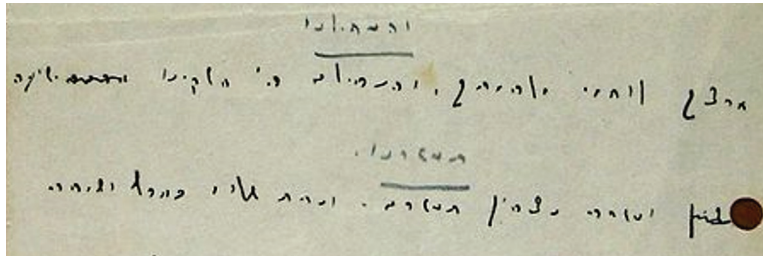
השאלה הראשונה שיש לברר היא שאלת היחס בין שני המסמכים, הזוהים כמעט בתוכם: זה שבכתב ידו של עגנון וזה שבכתב ידו של הרב הרצוג. אין ספק שאחד מהם הועתק מחברו, והשאלה היא מהו המקור ומהו ההעתק.

6 'תפילה לשלום מדינת ישראל', **הצפנה**, ט"ז באלול תש"ח (20.9.1948), עמ' 4. נוסח דומה: 'תפילה לשלום ישראל', **הארץ**, י"ז באלול תש"ח (21.9.1948), עמ' 4.

7 דוד תמר, 'האם חיבר ש"י עגנון את התפילה לשלום המדינה?', **מעריב**, ב' באייר תשמ"ד (4.5.1984).

8 המסמך נשמר כל השנים בחדר עבודתו של הרב הרצוג בבניין היכל שלמה בירושלים, ונמצא כיום במוזיאון היכל שלמה. ראו: רפל, **התפילה לשלום המדינה**, עמ' 116, 121.

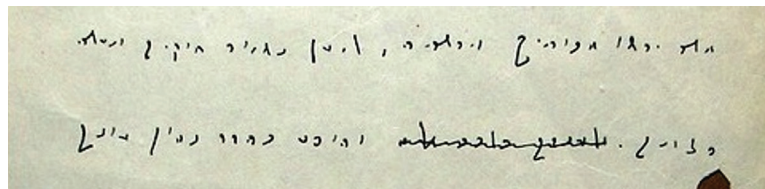
רפל⁹ השווה את שני המסמכים השוואה מילולית באמצעות טבלה וחשף ארבעה הבדלים קלים ביניהם,¹⁰ אולם הוא לא התייחס לשתי מחיקות בכתב ידו של עגנון. מחיקות אלו חשיבותן רבה כי הן חושפות מהו המקור ומהו ההעתק:

1. קטע מן התפילה בכתב ידו של ש"י עגנון, עמ' 1, שורות 6-7 באדיבות אוניברסיטת בר-אילן

והנחילים ה' אלקינו ברכת ישועה
נצחון ועטרת נצחון תעטרם

נראה שהתיקון נעשה תוך כדי הכתיבה: תחילה כתב עגנון 'ברכת נצחון', ואחרי כן המיר את המילים בביטוי 'ישועה ועטרת נצחון'. ועוד נשוב ונעסוק במשפט זה להלן. התיקון האחר בא בחלקה האחרון של התפילה:

2. קטע מן התפילה בכתב ידו של ש"י עגנון, עמ' 2, שורות 2-3 באדיבות אוניברסיטת בר-אילן

למען נשמור חוקיך ונעשה רצונך. ולעבדך בלבב שלם

9 רפל, שם. אחרי עמ' 222 בספר בא קונטרס של תצלומי מסמכים, ועמודיו אינם ממוספרים. ההפניות לקונטרס זה להלן תהיינה בקיצור: קונטרס.

10 שם, עמ' 132-133. בנוסח הרב הרצוג התפילה נפתחת במילים 'אבינו שבשמים, צור ישראל, מושיעו וגואלו', ואילו בנוסח עגנון המילה 'מושיעו' אינה באה; בנוסח הרב הרצוג 'והנחילים/והנחילנו אלקינו ישועה' ובנוסח עגנון 'והנחילים/והנחילנו ה' אלקינו ישועה'; בנוסח הרב הרצוג 'ואת אחינו [...] פקד-נא' ובנוסח עגנון 'פקוד'; בנוסח הרב הרצוג 'ותוליכם מהרה קוממיות לציון עירך ולירושלים משכן שמך' ובנוסח עגנון 'ולארץ משכן שמך'. ויש להוסיף עליהם הבדל פעוט: בנוסח הרב הרצוג 'מגיני ארצך ולוחמי מלחמתך', ובנוסח עגנון 'מגיני ארצך לוחמי מלחמתך'. יש

המשפט הזה בא לאחר ציטוט הפסוק העוסק בקיבוץ גלויות ובירושת הארץ, והוא בנוי על הנוסח השגור של 'מודים דרבנן': [וְתִאֲסַף גְּלִיּוֹתֵינוּ לְחֻצְרוֹת קֹדֶשׁ] לְשֹׁמֵר חֻקֶיךָ וְלַעֲשׂוֹת רְצוֹנְךָ וְלַעֲבֹדְךָ בְּלִבָּב שְׁלָם. יש לשים לב שההקשר דומה – קיבוץ גלויות מוביל לשמירת חוקי ה' ולעבודתו. אלא שהפסוק מדבר על ה' בגוף שלישי ועל ישראל בגוף שני ('והביאך'), ואינו מאפשר המשך ישיר במטבע הלשון המקורי 'לְשֹׁמֵר חֻקֶיךָ' וכו', הפונה לה' בגוף שני. מתחייב אפוא הניסוח 'למען נשמור חוקיך ונעשה רצונך'. עגנון הוסיף תחילה גם את הצירוף השלישי, 'ולעבדך בלבב שלם' (בלי להסב אותו לגוף ראשון רבים), ואחרי כן נמלך בדעתו ומחק.¹¹

שתי המחיקות משקפות את עבודת הניסוח של עגנון, שהתלבט מהו הניסוח הראוי יותר, מחק ותיקן תוך כדי כתיבה. כל זה לא יכול להתרחש אילו העתיק עגנון מילה במילה נוסח מוגמר מכתב ידו של הרב הרצוג.¹²

הוכחה אחרת עולה מן הנוסחים החלופיים 'והנחילם – או: והנחילנו – ה' אלקינו ישועה, ועטרת נצחון תעטרם – או: תעטרנו' (ראו תצלום קטע 1 למעלה). שני הנוסחים באים זה מעל זה בכתב ידו של עגנון וגם בכתב ידו של הרב הרצוג ומשתקפת בהם כנראה התלבטות בניסוח: הנוסח 'והנחילם... תעטרם' (בגוף שלישי) מתייחס ל'מגיני ארץ קדשנו', ואילו הנוסח 'והנחילנו... תעטרנו' מתייחס בגוף ראשון אל המתפללים עצמם, שהרי הישועה והניצחון שהמגנים מביאים הם ישועה וניצחון לעם כולו. והינה, בכתב ידו של עגנון אפשר להבחין שהמילים 'והנחילנו', 'תעטרנו' נכתבו בכתב בהיר יותר, היינו שלא נכתבו בעת הכתיבה הראשונה של הטקסט אלא נוספו אחרי כן, במחשבה שנייה.¹³ והרי זו ראייה שלישית שכתב ידו של הרב הרצוג הועתק מזה של עגנון ולא להפך.

להעיר כי מילים רבות אשר באות בכתב חסר בשני כתבי היד הובאו בטבלה של רפל בכתב מלא: אלקינו, נצחון, אלקיך, יקחך, אלקי, בכל, וכן: עזך (פעמיים, בנוסח הרב הרצוג).

11 דוד תמר (לעיל הערה 7) ציין את מחיקת שלוש התיבות האלה ופרס את 'הלכטים בניסוח והמחיקות בשני מקומות בכתב-היד' כראיה שעגנון כתב את התפילה, אולם הוא לא הכיר לא את המסמך שהתפילה כתובה בו בכתב ידו של הרב הרצוג ולא את המסמך המודפס במכונת כתיבה שיידון להלן.

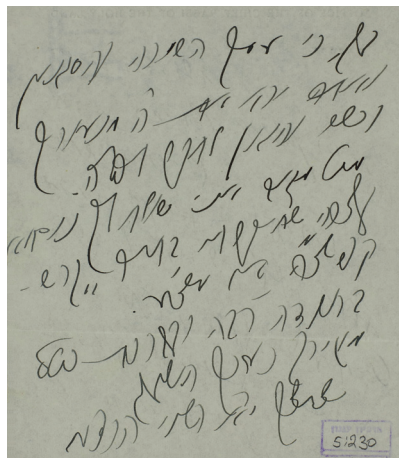
12 האפשרות שעגנון קיבל את נוסח התפילה מידי הרב הרצוג, העתיק אותו בכתב ידו במגמה לתקן ולשפר אותו, הוסיף ושינה את הביטויים הנדונים ולבסוף חזר בו ומחק את כל מה שכתב וחזר לנקודת המוצא – אינה סבירה כלל.

13 ידידי אבי שמידמן העיר: 'נראה שמילים אלו נכתבו בעיפרון, ואכן כך דרכו של עגנון במקרים רבים, שהוא כותב סיפור בעט ובמועד אחר הוא מכניס תיקונים בעיפרון. כך למשל עשה בכתב היד של "איברי המשיח" [כתב יד ירושלים, ארכיון, 1270.1.632] שפרסמתי עם עטרה סנובל (אבי שמידמן ועטרה סנובל, 'הגרסה המורחבת של "איברי המשיח" מאת ש"י עגנון: מבוא ומהדורה מדעית', מחקרי ירושלים בספרות עברית, לא [תש"ף], עמ' 279-311): הטקסט העיקרי כתוב בעט, וכך גם שכבה ראשונה של תיקונים שנעשו תוך כדי כתיבה, ואז הוסיף עגנון שכבה של תיקונים בעיפרון.'

מסקנתו של רפל – שכתב ידו של הרב הרצוג הוא המקור להעתק של עגנון – נסתרת גם ממסמך אחר, והוא מכתב הפנייה של הרב הרצוג לש"י עגנון. מסמך זה התגלה לרפל רק בשנת 2017, כאשר השלים כמעט את כתיבת ספרו, ומסקנותיו כבר היו מגובשות וקבועות. בבלוג שפרסם רפל באתר הספרייה הלאומית הוא קבע כי המכתב הזה תומך בתזה שלו, ו'הוא "האקדח המעשן" בוויכוח הנמשך'¹⁴. המכתב הוא מיום כ"ה באב תש"ח, וזה נוסחו:

לידי"נ (=לידיד נפשי) רש"י עגנון הי"ו,
שלום עד העולם,

מכמה מקומות בתפוצות פונים אלי בדרישה לתקן תפלה במקום הנותן תשועה. אחינו שבגולה נותנים עיניהם בי ואני נותן עיני בכך, כי עמך השירה והסגנון ואתה ירא את ה' מנעורייך וכשר והגון לתקן תפלה. מכל מקום אני שולח לך נוסחא קצרה שתיקנתי, בתור 'קרש-קפיצה', או מצע. בתודה רבה ובברכת כט"ס (=כל טוב סלה) מוקירך כערךך הנשגב ידידך י"א הלוי הרצוג.¹⁵

3. קטע ממכתב הפנייה של הרב הרצוג לש"י עגנון ארכיון ש"י עגנון, הספרייה הלאומית, ירושלים, ARC. 4* 1270 05 0230 באדיבות הספרייה הלאומית

- 14 יואל רפל, 'זוהי סופי: נחשפה זהותו של מחבר התפילה לשלום המדינה', בלוג הספרייה הלאומית, 7.1.2017 (אוחזר ב־9.1.2022); הנ"ל, 'מי באמת חיבר את התפילה לשלום המדינה' שם, 19.3.2018 (אוחזר ב־21.8.2022).
- 15 רפל מביא בספרו את תצלום המכתב ואת תעתיקו (קונטרס, עמ' [8]-[9]). בשלושה מקומות שיניתי את קריאתו של רפל: 'לתקן' במקום 'לחבר'; 'שתיקנתי' במקום 'שחיברתי'; 'ידידך' במקום 'יצחק'. וראו גם בהערה הבאה.

הרב הרצוג, ש"י עגנון והתפילה לשלום המדינה

מן המכתב עולה בבירור נקודת מבטו של הרב הרצוג: הוא מבקש מעגנון שיקבל עליו את משימת תיקון התפילה. את המסמך ששלח לעגנון הוא כינה בשני כינויים: (1) 'קרש קפיצה', היינו כלי עזר שיתווה לעגנון כיוון לעבודתו; (2) מִצָּע, ¹⁶ היינו בסיס רעיוני שעגנון אמור להלבישו בסגנון נאה של שירה הראוי לתפילה. על כל פנים, אין מדובר פה בבקשה שעגנון יבדוק נוסח מוגמר של תפילה ויתקן פה ושם את הסגנון, אלא בבקשה מפורשת שעגנון יתקן את התפילה.

המסמך בכתב ידו של הרב הרצוג אינו יכול להיות אפוא 'קרש הקפיצה' והמצע ששלח הרב הרצוג; אין הוא אלא העתק של התפילה שחיבר עגנון.

ה

היכן היא אפוא אותה טיוטה (או אותו מצע) ששלח הרב הרצוג? למרבה ההפתעה, היא נמצאת במקום הצפוי ביותר שתימצא, היינו עם התפילה בכתב ידו של עגנון, וכנראה באותה המעטפה. המסמך הודפס במכונת כתיבה, ¹⁷ ונרכש בידי אוניברסיטת בר־אילן בשנת 2005. ¹⁸ בשנת 2014 הועלה תצלום המסמך לערך ויקיפדיה 'תפילה לשלום המדינה', עם תצלום כתב ידו של עגנון והמעטפה שהושם בתוכה. ¹⁹ בחינה מדוקדקת של נוסחו מאשרת את ההנחה כי אכן, זה המסמך ששלח הרב הרצוג כמצע לתפילה. ²⁰

16 רפל סבר שיש פה ראשי תיבות ופתחן 'מצד עצמו', אולם הרב הרצוג מסמן ראשי תיבות בקו מעוגל, והסימן שזיהה פה רפל אינו אלא פסיק אחרי המילה 'שתיקנתי'.

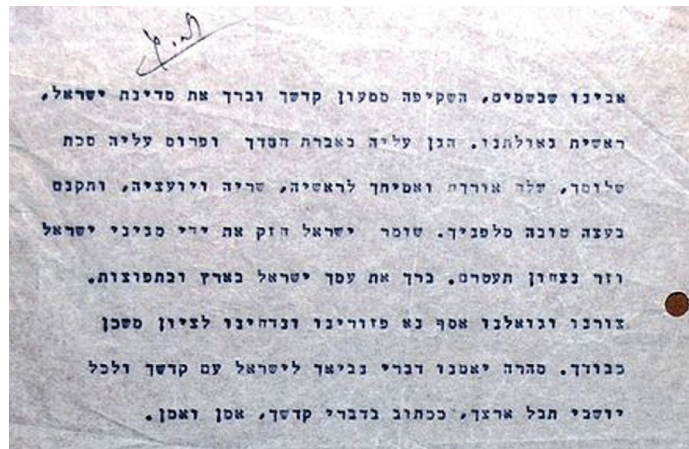
17 האותיות 'ת.ג.' שנכתבו בכתב יד במסמך המודפס הם סימני קטלוג מאוחרים של ארכיון הרב הרצוג. השוו סימון דומה על תפילה לניצחון מגיני הארץ, שזמן חיבורה אינו ידוע. ראו: ארכיון המדינה, פ 4250/9, התצלום ה-11 בתיק, <https://tinyurl.com/yh5drsuv> (אוחזר ב־5.10.2022).

18 המסמך הזה והתפילה בכתב ידו של עגנון נמצאים כיום באוסף הספרים הנדירים וכתבי היד של מערך הספריות והמידע של אוניברסיטת בר־אילן. מר דוד בן־נעים מן הספרייה המרכזית של אוניברסיטת בר־אילן מסר לי (במכתבו מיום ז' באדר א תשפ"ב) כי האוניברסיטה רכשה את המסמכים במכירה פומבית שנערכה בירושלים ב־24.11.2005. בקטלוג שהפיקה לקראת המכירה חברת סופה: מכירות פומביות נכתב: 'נוסח ראשוני במכונת כתיבה ונוסח נוסף... בכתב ידו של ש"י עגנון'. רפל מזכיר את המכירה הפומבית ואת אוניברסיטת בר־אילן, אך אינו מזכיר את המסמך שנדפס במכונת כתיבה. ראו: רפל, **התפילה לשלום המדינה**, עמ' 283, הערה 31.

19 הכיתוב שנלווה למסמך ולמעטפה הוא: 'טיוטה מודפסת של התפילה והמעטפה עליה נכתב "תפלת המדינה כפי שהעתיקה ותקנה מר עגנון – בכתב יד" (אוסף אוניברסיטת בר־אילן)'. וצ"ל: בכתב ידו.

20 זיקת המסמך לרב הרצוג עולה בראש ובראשונה ממקום הימצאו, לצד נוסח התפילה בכתב ידו של עגנון. עוד הוכחות עולות מן השוואה לתפילות אחרות שחיבר הרב הרצוג ונדפסו במכונת כתיבה בסגנון דומה. לדוגמה: בארכיון המדינה, תיק פ 4250/5 (התצלום העשירי בתיק, <https://tinyurl.com/33ppv24r> [אוחזר ב־5.10.2022]), מצויה תפילה שחיבר הרב הרצוג בשלבים הראשונים של מלחמת העולם השנייה, כדי שתיאמר בבתי הכנסת בשבת בהעלותך ת"ש (ט' בסיוון, 15.6.1940). השוואה למסמך טיוטת התפילה לשלום המדינה, מעלה חמישה קווי דמיון: (1) הפתיחה 'אבינו שבשמים'; (2) המשפט 'הגן על... באברת חסדיך'; (3) המשפט 'פרוס... סכת

4. הדף ששלח הרב הרצוג לשי"ע עגנון כמצע לתפילה באדיבות אוניברסיטת בר-אילן

נשווה אפוא את נוסח מצע התפילה ששלח הרב הרצוג אל נוסח התפילה בכתב ידו של עגנון (ההדגשות להשוואה ואינן במקור):

נוסח שי"ע עגנון	'מצע' הרב הרצוג	
אבינו שבשמים	אבינו שבשמים,	1
צור ישראל וגואלו		2
	השקיפה ממעון קדשך ו	3
ברך את מדינת ישראל	ברך את מדינת ישראל,	4
ראשית צמיחת גאולתנו,	ראשית גאולתנו.	5
הגן עליה באברת חסדך	הגן עליה באברת חסדך	6
ופרוס עליה סוכת שלומך.	ופרוס עליה סכת שלומך.	7
ושלח אורך ואמיתך לראשיה שריה ויועציה	שלח אורך ואמיתך לראשיה, שריה ויועציה,	8
ותקנם בעצה טובה מלפניך.	ותקנם בעצה טובה מלפניך.	9
	שומר ישראל	10
תנה עוזך וגבורתך		11
וחזק ידי מגיני ארצך	חזק את ידי מגיני ישראל	12
לוחמי מלחמתך		13
והנחילים/והנחילנו ה' אלקינו ברכת נצחון		14
ישועה		
ועטרת נצחון תעטרם/תעטרנו	וזר נצחון תעטרם.	15

שלומך'; (4) הפנייה לה' בראש בקשות חדשות בתוך התפילה, בהתאמה לתוכן הבקשה: בתפילה ממלחמת העולם 'אבינו שבשמים / שומר ישראל / אב הרחמים', ובטיוטת התפילה לשלום המדינה 'אבינו שבשמים / שומר ישראל / צורנו וגואלנו'; (5) הסיום 'אמן ואמן'. יודגש במיוחד כי שני קווי הדמיון האחרונים (4, 5) בוטלו בנוסח שי"ע עגנון.

ונתת שלום בארץ ושמחת עולם ליושביה.	16
ואת אחינו פליטת עמך בית ישראל פקוד בכל ארצות פזוריהם	17 ברך את עמך ישראל בארץ ובתפוצות.
ותוליכם מהרה קוממיות לציון עירך ולארץ משכן שמך.	18 צורנו וגואלנו
כמו שכתבת בתורתך אם יהיה נדחך בקצה השמים משם יקבצך ה' אלקיך ומשם יקחך והביאך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה,	19 אסף נא פזורינו ונדחינו לציון משכן כבודך.
למען נשמור חוקיך ונעשה רצונך. ולעבדך בלבב שלם	20
והופע בהדר גאון עוזך על כל יושבי תבל ארצך.	21
ויאמר כל אשר נשמה באפו ה' אלקי ישראל מלך ומלכותו בכל משלה.	22 מהרה יאמנו דברי נביאך לישראל עם קדשך ולכל יושבי תבל ארצך, ככתוב בדברי קדשך,
אמן סלה.	23
	24 אמן ואמן.

לא אעסוק פה בכל שורה ושורה; אסתפק בכמה הערות הנראות בעיניי חשובות יותר:

1. צור ישראל וגואלו (שורה 2 ושורה 18). הרב הרצוג השתמש בצירוף 'צורנו וגואלנו' (השוו תהלים יט טו).²¹ עגנון העביר את הצירוף לראש התפילה וניסח 'צור ישראל וגואלו'. ייתכן שהתכוון ליצור זיקה אל חתימת מגילת העצמאות. נוסח התפילה 'צור ישראל וגואלו' נזכר בתלמוד הירושלמי (ברכות ד, א; יא, עב) ובנוסח תפילת ערבית שנתגלה בגניזת קאהיר.²²
  2. ראשית צמיחת גאולתנו (שורה 5). רפל מראה כי הרב הרצוג ראה בעצמו את יוצר הצירוף הזה²³ וגם עגנון ייחסו לעצמו.²⁴ מן הטבלה מתברר ששני האישים יצרו את הצירוף: הרב הרצוג כתב 'ראשית גאולתנו', ועגנון הוסיף את המילה 'צמיחת'.
  3. זר נצחון תעטרם (שורה 15) – נראה שעגנון הסתייג מן הביטוי 'זר ניצחון', המזכיר את זר עלי הדפנה מן המיתולוגיה היוונית ומן התרבות הרומית, ולאחר התלבטות וכמה
- 21 בנוסח הרב הרצוג יש שלוש פניות לה' בתפילה: 'אבינו שבשמים' בראשה (שורה 1), 'שומר ישראל' לפני בקשת חיזוק מגיני הארץ (שורה 10), 'צורנו וגואלנו' לפני בקשת קיבוץ גלויות (שורה 18). עגנון השמיט את הפנייה השנייה והעביר את השלישית לראש התפילה בשינוי לשון.
- 22 ראו את מגוון המקורות שהביא רפל, **התפילה לשלום המדינה**, עמ' 143-144.
- 23 רפל, שם, עמ' 128, 160 ועוד. הרב הרצוג כתב באחד ממאמריו: 'מדינת ישראל שהיא כמו שכיניתיה בנוסח התפילה שיסדתי "ראשית צמיחת גאולתנו"' (קונטרס, עמ' [12]).
- 24 רפל, שם, עמ' 161. הרב יעקב גולדמן, שהיה מזכירו של הרב הרצוג, כתב לאמונה ירון, בתו של עגנון, כי אביה 'הוסיף הביטוי "ראשית צמיחת גאולתנו" ותמיד כשהיה שומע התפילה בבית הרב אונטרמן היה מעיר לי, אתה הלא יודע שאני הכנסתי ביטוי זה' (קונטרס, עמ' [5]).

מחיקות המיר אותו בצירוף 'עטרת ניצחון'. זאת ועוד, הניצחון אינו המטרה העיקרית של מגני ישראל: קודמת לו ישועה (מיד צר), ובעקבותיו בא שלום בארץ ושמחת עולם ליושביה.²⁵

4. יהדות העולם וקיבוץ הגלויות (שורות 17-19): בנוסח הרב הרצוג יש שתי בקשות נפרדות: ברכה לעם בתפוצות ותפילה לקיבוץ גלויות. עגנון מאחד את שתיהן, מוסיף את המונח 'פקידה', מכנה את בני הגולה 'פליטה' ומתפלל לבואם לארץ. הביטוי 'ותוליכם מהרה קוממיות' (על פי ויקרא כו יג) מוסיף נופך של גאון והדר, ולא רק איסוף פזורים.
5. קיום דברי התורה והנביאים (שורות 20, 22): במקום הניסוח הסתמי 'אמנו דברי נביאיך... ככתוב בדברי קדשך', עגנון מוסיף ציטוט של שני פסוקים מן התורה העוסקים בקיבוץ גלויות (דברים ל ד-ה) ומצטרפים לבקשת קיבוץ גלויות שלמעלה.
6. תכלית המדינה וקיבוץ הגלויות (שורה 21). עגנון מוסיף: 'למען נשמור חוקיך ונעשה רצונך'. תוספת זו נוגעת בעניין רגיש, בקובעה כי תכלית קיבוץ הגלויות היא שמירת חוקי הבורא ועשיית רצונו. עגנון השתמש פה במטבע תפילת 'מודים דרבנן', המקשרת בין קיבוץ הגלויות ובין שמירת חוקי הבורא ועבודת הבורא. בגלגולי התפילה לאחר שיצאה מידי של עגנון הורחב עניין זה בשלוש דרכים: (1) פסוקית התכלית שניסח עגנון הומרה בבקשה נפרדת העומדת לעצמה: 'יחד לבכנו לאהבה וליראה את שמך ולשמור כל דברי תורתך'; (2) נוסף הפסוק 'וְמַל ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת לְבָבְךָ' (דברים לו ו); (3) נוספה תפילה לבוא המשיח: 'ושלח לנו מהרה [את] בן דוד משיח צדקך'. שתי התוספות האחרונות נכללו רק במקצת נוסחי הברכה, והדבר משקף מחלוקות בתוך הרבנות הראשית.²⁶
7. התגלות ה' בעולם (שורות 22-23). הביטוי 'כל יושבי תבל ארצך', הבא במצע הרב הרצוג בהקשר כללי של קיום דברי הנביאים, הורחב בידי עגנון במטבע של תפילת הימים הנוראים הכולל את הביטוי הזה ועוסק בהתגלות ה' בעולם ובהכרת כל יושבי תבל במלכות ה'.

ו

איך ראה עגנון עצמו את חלקו בחיבור התפילה? מן המסמכים שנתגלו וממקום גילויים עולה התיאור הזה:

בכ"ה באב תש"ח פנה הרב הרצוג אל ש"י עגנון במכתב, ובו ביקש ממנו 'לתקן תפילה'. אל המכתב צירף הרב הרצוג את התפילה שתיקן מודפסת במכונת כתיבה, והגדיר אותה 'נוסחא קצרה', שתשמש לעגנון 'קרבן קפיצה או מצע'.

25 הצירוף 'ונתת שלום בארץ' הוא על פי ויקרא כו ו. זהו הפועל היחיד בתפילה הבא בעבר מהופך, על דרך המקרא.

26 רפל, התפילה לשלום המדינה, עמ' 171-189.

הרב הרצוג, ש"י עגנון והתפילה לשלום המדינה

למחרת החזיר עגנון את אותה תפילה מודפסת ששלח הרב הרצוג, בצירוף נוסח התפילה בכתב ידו.²⁷ עגנון השאיר בידו את מכתב הפנייה של הרב הרצוג, אך לא שמר בידו העתק של התפילה שניסח ושל התפילה המודפסת ששימשה לו מצע לעבודתו.²⁸ מעשה זה של עגנון משקף את התודעה שלו: עגנון לא ראה בתפילה חיבור שלו, אלא היענות לבקשתו של הרב הרצוג לסייע לו בניסוח הדברים על יסוד המצע ששלח. תודעה זו של עגנון משתקפת גם בעדויות של מקורביו כי עגנון לא ייחס מעולם לעצמו את חיבור התפילה.²⁹ מעדות מכלי ראשון משתמע כי עגנון השתבח בשיחות פרטיות בתרומתו ליצירת מטבע הלשון המטפורי 'ראשית צמיחת גאולתנו'.³⁰

ז

לסיכום הדברים, 'התפילה לשלום המדינה' נדפסה בעשרות סידורים ומחזורים ונאמרת מדי שבת וחג בבתי כנסת רבים בארץ ובעולם. תפוצה רחבה זו של התפילה מקנה לה חשיבות והשפעה, והיא תוצאה ישירה של פעולתו ההלכתית של הרב הרצוג,³¹ שיזם וקידם את החלטת הרבנות הראשית על התפילה: 'להאמר ע"י הרב או הש"ץ אחרי קריאת התורה בשבתות ובמועדי קודש'.³² הרב הרצוג בענותו חשף ביוזמתו את חלקו של ש"י עגנון בניסוח התפילה.³³ המסמכים הגלויים לפנינו כיום מאפשרים לקבוע במדויק מה הייתה תרומתו זו של עגנון לניסוח התפילה.

- 27 ראו את מכתבו של הרב יעקב גולדמן (קונטרס, עמ' 5), המספר כי הוא הציע לרב הרצוג לפנות לעגנון, והוא היה השליח שתיווך בין השניים.
- 28 אני מסיק זאת מכך שמכתב הפנייה של הרב הרצוג התגלה בארכיונו של עגנון, ואילו התפילה המודפסת וכתב ידו של עגנון התגלו בארכיונו של הרב הרצוג.
- 29 רפל, **התפילה לשלום המדינה**, עמ' 112, 121-122.
- 30 ראו לעיל הערה 24.
- 31 בפרסום הרשמי של התפילה היא יוחסה לשני הרבנים הראשיים הרב הרצוג והרב עוזיאל. המסמכים שבחנתי פה אינם מלמדים על חלקו של הרב עוזיאל בחיבור התפילה. מסתבר שהשתתף בתוספות ובשינויים שהוכנסו בתפילה לאחר ניסוחה בידי עגנון, וכמוכן בהענקת סמכות הלכתית לתפילה ובקביעה לכלול אותה בתפילות השבת והחגים. בנספח למאמר זה באה השוואת נוסחים בין נוסחי עגנון והרב הרצוג ובין שני הנוסחים הרשמיים שהפיצה הרבנות הראשית. ראו גם: רפל, **התפילה לשלום המדינה**, עמ' 117-118, 127-136.
- 32 כך צוין בראש המסמך בכתב ידו של הרב הרצוג (קונטרס, עמ' 6). בפרסום הראשון של התפילה בעיתון **הצפנה** ובעיתון הארץ נוסף 'בכל בתי הכנסת בארץ ובתפוצות' (שם, עמ' 19).
- 33 'מוסרים לנו שעל פי הרב הראשי ר' יא. הרצוג השתתף גם הסופר ש"י עגנון בניסוח התפילה' (הארץ, 21.9.1948; קונטרס, עמ' 19).

נספח: גלגולי התפילה לשלום המדינה מנוסח ש"י עגנון אל הנוסחים שהתקבלו³⁴

נוסח ש"י עגנון	נוסח הרב הרצוג	נוסח הרבנות, ראש השנה תש"ט	נוסח ההד, טבת תש"ט ³⁵
אבינו שבשמים	אבינו שבשמים,	אבינו שבשמים	אבינו שבשמים,
צור ישראל וגואלו	צור ישראל, מושיעו וגואלו,	צור ישראל וגואלו	צור ישראל וגואלו,
ברך את מדינת ישראל	ברך את מדינת ישראל	ברך את מדינת ישראל	ברך את מדינת ישראל,
ראשית צמיחת גאולתנו.	ראשית צמיחת גאולתנו.	ראשית צמיחת גאולתנו.	ראשית צמיחת גאולתנו.
הגן עליה באברת חסדך	הגן עליה באברת חסדך	הגן עליה באברת חסדך	הגן עליה באברת חסדך,
ופרוס עליה סוכת שלומך	ופרוס עליה סוכת שלומך	ופרוס עליה סוכת שלומך,	ופרוס עליה סוכת שלומך,
ושלח אורך ואמיתך לראשיה שריה ויועציה,	ושלח אורך ואמתך לראשיה שריה ויועציה,	ושלח אורך ואמתך לראשיה שריה ויועציה,	ושלח אורך ואמתך לראשיה שריה ויועציה,
ותקנם בעצה טובה מלפניך.	ותקנם בעצה טובה מלפניך.	ותקנם בעצה טובה מלפניך.	ותקנם בעצה טובה מלפניך.
תנה עוזך וגבורתך	תנה עוזך וגבורתך		
וחזק ידי מגיני ארצך	וחזק ידי מגיני ארצך	חזק את ידי מגיני ארץ קדשנו,	חזק את ידי מגיני ארץ קדשנו,
לוחמי מלחמתך,	ולוחמי מלחמתך		
והנחילים/והנחילנו ה' אלקינו ברכת נצחון ישועה	והנחילים/והנחילנו אלקינו ישועה	והנחילנו אלקינו ישועה	והנחילים אלקינו ישועה
ועטרת נצחון תעטרם/ תעטרנו.	ועטרת נצחון תעטרם/ תעטרנו.	ועטרת נצחון תעטרנו,	ועטרת נצחון תעטרם,
ונתת שלום בארץ ושמחת עולם ליושביה.	ונתת שלום בארץ ושמחת עולם ליושביה.	ונתת שלום בארץ ושמחת עולם ³⁶ ליושביה.	ונתת שלום בארץ ושמחת עולם ליושביה.
ואת אחינו פליטת עמך בית ישראל פקוד בכל ארצות פזוריהם	ואת אחינו פליטת עמך בית ישראל פקוד נא בכל ארצות פזוריהם	ואת אחינו כל בית ישראל פקוד נא בכל ארצות פזוריהם	ואת אחינו כל בית ישראל פקוד נא בכל ארצות פזוריהם,

34 ארבעת הטקסטים מובאים פה על פי תצלומיהם בספרו של רפל (קונטרס, עמ' [10-11], [6-7], [15], [16]).

35 הטקסט נדפס בניקוד, ומכאן הכתיב החסר במילים סַכַּת, מְגַנֵּי, עֲזָךְ וכדומה.

36 נדפס בטעות: עולה.

ותוליכם מהרה קוממיות לציון עירך ולירושלים משכן שמך,	ותוליכם מהרה קוממיות לציון עירך ולירושלים משכן שמך,	ותוליכם מהרה קוממיות לציון עירך ולירושלים משכן שמך,	ותוליכם מהרה קוממיות לציון עירך ולארץ משכן שמך,
ככתוב בתורת משה עבדך,	ככתוב בתורת משה עבדך,	כמו שכתבת בתורתך	כמו שכתבת בתורתך
אם-יהיה נדחך בקצה השמים משם יקבצך ה' אלקיך ומשם יקחך, והביאך ה' אלקיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה, והיטבך והרבך מאבותיך,	אם יהי' נדחך בקצה השמים משם יקבצך ה' אלקיך ומשם יקחך והביאך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה,	אם יהיה נדחך בקצה השמים משם יקבצך ה' אלקיך ומשם יקחך והביאך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה,	אם יהיה נדחך בקצה השמים משם יקבצך ה' אלקיך ומשם יקחך והביאך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה,
ומל ה' אלקיך את לבבך ואת לבב זרעך, לאהבה את ה' אלקיך בכל לבבך ובכל נפשך למען חיידך.			
ויחד לבבנו לאהבה וליראה את שמך ולשמור את כל דברי תורתך.	ויחד לבבנו לאהבה וליראה את שמך ולשמור את כל דברי תורתך.	למען נשמור חקיך ונעשה רצונך,	למען נשמור חוקיך ונעשה רצונך ולעבדך בלבב שלם-
שלח לנו מהרה בן דוד משיח צדקך לפדות מחכי קץ ישועתך.			
והופע בהדר גאון עונך על כל יושבי תבל ארצך,	והופע בהדר גאון עונך על כל יושבי תבל ארצך,	והופע בהדר גאון עונך על כל יושבי תבל ארצך,	והופע בהדר גאון עונך על כל יושבי תבל ארצך,
ויאמר כל אשר נשמה באפו ה' אלקי ישראל מלך ומלכותו בכל משלה.	ויאמר כל אשר נשמה באפו ה' אלקי ישראל מלך ומלכותו בכל משלה,	ויאמר כל אשר נשמה באפו ה' אלקי ישראל מלך ומלכותו בכל משלה,	ויאמר כל אשר נשמה באפו ה' אלקי ישראל מלך ומלכותו בכל משלה.
אמן סלה.	אמן סלה.	אמן סלה.	אמן סלה.